

NAGY LÁSZLÓ

AZ ITÁLIAI MINTAKÖNYV

BISCHITZ GYULA ÉS AJÁNDÉKA A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMNAK

a Szépművészeti Múzeumba csupán a Grafikai Gyűjteménynek adományozott jelentős, 15. századi lombard vázlatkönyv, valamint a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum részére felajánlott 21 db japán netsuke került

A Monarchia időszakának egyik jelentős, konzervatív ízlésvilágot képviselő magyar nagypolgári gyűjtője volt Bischitz Gyula ügyvéd és földbirtokos (Duna-földvár, 1853. október 4.–Kaltenleutgeben, 1927. december 28.). A kortársak szerint egy „dúsgazdag pesti különc, flauberti regényalak” volt, aki – minden feltűnést kerülve – még „a temetésén is egyedül akart lenni”.¹ Az elsősorban korabeli magyar és osztrák festményeket, porcelánokat és japán netsukékat igényes ízléssel megvásárló milliárdos a gyűjteményét a magyar államra, az Iparművészeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeumra kívánta hagyni, de 21 évvel fiatalabb felesége Bécsben ezt aukcióra bocsátotta. Kollekciónak emblemikus képe, Anton Romako *Tegetthoff tengernagy a lissai tengeri csatában* című festménye ma a bécsi Belvedere múzeumát gazdagítja. A Szépművészeti Múzeumba csupán a Grafikai Gyűjteménynek adományozott jelentős, 15. századi lombard vázlatkönyv, valamint a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum részére felajánlott 21 db japán netsuke került.

EGY MŰGYŰJTŐ ÜGYVÉD ÉLETÚTJA

Bischitz Gyula családja jelentős múlttra tekint vissza. A magyarországi ág őse, Salamon Bischitz (?–1788) elismert tudós rabbiként menekült Prágából Magyarországra, és Sárbogárdon telepedett le. Szülei Bischitz Salamon gabona- és gypjúkereskedő és Deutsch Mária voltak. Nagynénje, Bischitz Johanna (Bischitz Dávidné Fischer Johanna), Farkasházy Fischer Mór herendi porcelángyáros lánya az 1848–49-es szabadságharcban ápolónőként vett részt. Később számos jótékonsági egyesületet alapított, és még Erzsébet királyné személyes tiszteletét is kivívta.

A család az 1860-as évektől már hatalmas földbirtokkal is rendelkezett, amelynek jelentős részét örökölte Bischitz Gyula. A rokonság nemzetközileg legelismertebb tagja később, a 20. században Hevesy György (sz. Bischitz György) Nobel-díjas vegyész, a radioaktív nyomjelzés felfedezője lett.²

Bischitz Gyula – bár ismert alakja volt a korabeli társadalomnak – magányosan, elvonultan élt. A jogi egyetem elvégzése után ügyvédként tevékenykedett, napi

munkája mellett pedig magángyűjteményét teljesítette ki. Kezdetben az ügyvédi kamara tagjaként Budapest belvárosában, a Kígyó u. 1., a Kishíd u. 8., majd a Türr István u. 8. szám alatt lakott és praktizált. Később átköltözött a közeli, Vigadó u. 2. szám alatti reprezentatív palotájába,³ ahol élete végéig élt. Magángyűjteménye is itt kapott méltó elhelyezést. Számos vállalat, egyesület vezetésében részt vállalt: a Magyar Aszfalt Rt., a Magyar Gázizzófény Rt. és a „Viktória” Naftatermelő Rt. igazgatósági tagja, valamint a Budapesti Ügyvédi Kör és a Budapesti Lovasegyesület választmányi tagja volt.

*a festmények
leglátványosabb
darabjait
a nagyközönség
számára is
bemutatták
a Múcsarnokban,
a június 14-én nyílt
A köztulajdonba
vett műkincsek első
kiállítása keretében*

¶ A Tanácsköztársaság idején gyűjteményét lefoglalták. A Műtárgyakat Társadalmasító Bizottság (MTB – soraiban olyan művészettörténészek, mint Kenczler Hugó és Wilde János) 1919. március 23-án a Vigadó tér 2. alatti palotájában vette zár alá a műtárgyakat, amelyeket Bischitz megbízottja, Kaposi István adott át.⁴ A festmények leglátványosabb darabjait a nagyközönség számára is bemutatták a Múcsarnokban, a június 14-én nyílt *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása* keretében.⁵ A Tanácsköztársaság bukását követően Bischitznek 1919. november 26-án szolgáltatták vissza a tulajdonát.⁶ (A műkincsek zár alá vételéről és a kiállításról lásd jelen lapszámunk 185–195. oldalát – A szerk.)

¶ Bischitz Gyula életét végigkísérte szerelme Hajdu Kamilla (sz. Weil Kamilla – 1874–?) iránt, aki harminc évig volt a társa, mielőtt a halála előtt két évvel, 1925. november 6-án feleségül vette. Végül ezzel akadályozta meg Bischitz szándékát, miszerint az elhunyt után kollekciónak a magyar állam közgyűjteményeinek adományozta volna: „Azonban a rokonság sorompóba lépett, amire sok éven át barátnője is a sarkára állott, magát elvettette” – emlékezett vissza Géber Antal.⁷

¶ A műgyűjtő ügyvéd 1927 végén Ausztriában gyógykezelés közben, a kaltenleutgebeneri szanatóriumban hunyt el. A halálos ágya mellett egyik unokaöccse, a nemzetközi hírű gordonkaművész és zenepedagógus Friss Antal (1897–1973) állt. (Friss a pályája elején a korszakalkotó színházi rendező, Max Reinhardt berlini színháza, a Deutsches Theater szólistájaként működött, később pedig Kodály Zoltán, Kadosa Pál és Lajtha László számos szólóműve ősbemutatójának előadójaként vált ismertté.)⁸

*porcelán-
gyűjteménye
s kivált ennek
japán és kínai
anyaga nemcsak
a hazai szakértők
csodálatát keltette
fel, hanem külföldi
tekintélyek
is gyakorta
megfordultak nála*

¶ A végakaratahoz híven temetése a budapesti Kerepesi temetőben, a Bischitz család sírboltjában⁹ minden feltűnés nélkül zajlott: „A magyar gyűjtők tábora egy tevékeny és értékes egyéniséggel lett szegényebb Bischitz Gyula dr. halálával. Mindenütt, ahol finom és értékes műtárgyak vásárlásáról volt szó, ott lehetett látni e ritka szakértelemmel gyűjtő amatőrt. Porcelángyűjteménye s kivált ennek japán és kínai anyaga nemcsak a hazai szakértők csodálatát keltette fel, hanem külföldi tekintélyek is gyakorta megfordultak nála, és ezeknek dicsérete

buzdította lankadatlan agilitásra. Bischitz Gyula dr. ügyvéd és földbirtokos 73 éves korában halt meg, s temetéséről – óhajtásához képest – senkit sem értesítettek, mert a páratlanul szerény és finom öregúr csendes életéhez méltóan akart meghalni is.”¹⁰

¶ A műtárgykollekción megőrző özvegy „a gyűjtemény számos darabját kereskedőknek eladogatta, jelentékeny részét azonban, a képekkel együtt, 1929-ben Bécsben Glückselignél, aukcióra bocsátotta. Az aukció összesen 160.000 schillinget eredményezett.”¹¹ 1929. április 4-én, az Auktionshaus für Alterthümer Glückselig & Wärndorfer árverésén, végleg a múlté lett a gyűjtője által nagy gonddal összeválogatott anyag.¹²

BISCHITZ GYULA GYŰJTEMÉNYE

¶ A gyűjtemény egészéről szemléletes képet adnak a Tanácsköztársaság alatt lefoglalt, majd annak bukása után visszacapott műkincsekről készült jegyzőkönyvek,¹³ porcelángyűjteménye az Iparművészeti Múzeumban 1928-ban rendezett gyűjteményes kiállításának katalógusa,¹⁴ illetve Géber Antalnak a magyar műgyűjtőkről az emigrációban írt összefoglalója.¹⁵

a) Porcelángyűjtemény

az iskolateremtő
meisseni művész,
Johann Joachim
Kändler (1706–
1775) számos porcelán-
szobrárt szerzte
meg: a világtájak-
nak és az elemek-
nek egy-egy teljes
sorozatát, emellett
az olasz commedia
dell'arte figuráit,
kosztüm- és genre-
alakokat, illetve
állatokat ábrázoló
kompozícióit

¶ A Bischitz-gyűjtemény gerincét a nemzetközi híru porcelángyűjtemény alkotta. A 257 minőségi darabból álló, beépített üvegszekrényekben elhelyezett kollekción döntő hányada, 141 db, Meissenben készült. Az iskolateremtő meisseni művész, Johann Joachim Kändler (1706–1775) számos porcelán-szobrárt szerzte meg: a világtájaknak és az elemeknek egy-egy teljes sorozatát, emellett az olasz commedia dell'arte figuráit, kosztüm- és genre-alakokat, illetve állatokat ábrázoló kompozícióit. A Kändlerrel szorosán együttműködő művészek, Peter Reinicke (1711–1768) és Johann Friedrich Eberlein (1695–1749) művei is fontos műtárgyai voltak a gyűjteménynek.

¶ A bécsi műhely mindegyik korszakából összesen 60 alkotás gyűlt össze: a késő barokk Johann Josef Niedermeyer (1710–1784) mitológiai csoportjaitól a rokokó korszakon át a XVI. Lajos-stílusban alkotó Anton Grassi (1755–1805) kompozícióiig. A kisebb gyárakban alkotó jeles porcelánművészek is képviselték magukat a gyűjteményben: Johann Peter Melchior (1747–1825) és Laurentius Russinger (1739–1810) /Höchst/, Franz Anton Bustelli (1723–1763) és Dominik Auliczek (1734–1804) /Nymphenburg/, Adam Bauer (1743 k.–1780 k.),

Franz Conrad Linck (1730–1793), Carl Gottlieb Lück (1730–1775) és a már említett Johann Peter Melchior /Franckenthal/, Johann Wilhelm Beyer (1725–1796), Pierre François Lejeune (1721–1790) és Johann Jakob Louis (1703–1772) /Ludwigsburg/, illetve Johann Christof Rombrich (1731–1794) /Fürstenberg/.¹⁶

¶ A teljes porcelángyűjteményt a bécsi árverés előtt a nagyközönség 1928-ban az Iparművészeti Múzeumban tekinthette meg.¹⁷ Az iparművészeti tárgyak közül Bischitz jelentős szőnyegyűjteménnyel is rendelkezett, amelyben kiemelt helyet kaptak a selyemből készült perzsaszőnyegek.¹⁸

b) Netsukék

számos japán és kínai alkotást vásárolt, főként a japán netsuke kispasztikákat gyűjtötte szenvedélyesen

¶ Bischitz Gyula az európai művészet mellett komoly figyelmet fordított a keleti kultúrára is. Számos japán és kínai alkotást vásárolt, főként a japán netsuke kispasztikákat gyűjtötte szenvedélyesen.¹⁹ A keményfából (puszpáng, cseresznye) vagy elefántcsontból faragott, esetleg porcelánból vagy fémből készített, rendkívül aprólékosan megmunkált, apró méretű netsukék főként embereket, állatokat, démonokat vagy maszkokat ábrázolnak.²⁰

a legmagasabb színvonalat képviselő 21 darabot (köztük 19 db fafaragás, 2 db elefántcsont) Bischitz a Hopp Ferenc múzeumnak adományozta a halála évében

¶ Felvinczi Takács Zoltán, az 1923-ban megnyílt Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum első igazgatója a *Művészet* című folyóiratban 1915-ben a keleti művészet magyarországi gyűjtői között a következőképpen méltatta Bischitz netsukekollekcióját: „Bischitz Gyula dr. nagy ízléssel és hozzáértéssel összeállított gyűjteményében az elefántcsont netsukék egész sorozata található, melyet igen érdemes volna komoly tanulmány tárgyává tenni.”²¹ A Tanácsköztársaság alatt 232 db netsukét foglaltak le a gyűjteményéből.²² Bár 1919 után még gyarapodhatott ez a szám, nagyságrendileg nem változhatott. Ennek mintegy tizedét, a legmagasabb színvonalat képviselő 21 darabot (köztük 19 db fafaragás, 2 db elefántcsont)²³ Bischitz a Hopp Ferenc Múzeumnak adományozta a halála évében, 1927. február 7-én:²⁴ „Ezek között a netsuké-művészet legnagyobb mesterei képviselve vannak, és az ajándék a múzeum kispasztikai gyűjteményének színvonalát lényegesen emelte.”²⁵ A mai leltárban az alkotók többsége ismeretlenként van számon tartva, csupán két fafaragásról egyértelmű, hogy a Tamba-iskolához tartozó, főleg állatábrázolásairól ismert Naitō Toyomasa (1773–1856) munkája: egy ember-ragadozó madár keveréklény, tengu és egy tigris.²⁶

¶ A netsukék közgyűjteménybe kerülését Bischitz Gyula unokaöccsének, Neumann Lajosnak köszönhetjük, aki rávette nagybátyját az adományozásra. Neumann Lajos (1865 ? – 1929. február 6.) az ajkai üvegyár-alapító Neumann Bernát és Bischitz Róza (Bischitz Gyula nővére) gyermeke, aki ifjúkorában sokáig

Jigyoku: Netsuke, mely a nő színház „karatsu tengu” (varjú démon) karakterének maszkját formázza. Fa.
Jelzett: Jigyoku. Japán, 19. század eleje. M.: 4,5 cm. Ltsz.: 4466. Proveniencia: Bischitz Gyula ajándéka
© Szépművészet Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum. Fotó: Balázs Ferenc

Hara Shūmin: Kacsa formájú japán netsuke. Fa, füzőnyílás körül elefántcsont berakással.
Jelzett: Shūmin saku. Japán (Edo), 18. század vége–19. század eleje. H.: 4,5 cm. Ltsz.: 4452. Proveniencia: Bischitz Gyula ajándéka
© Szépművészet Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum. Fotó: Balázs Ferenc

Ryūkei: Japán netsuke, mely démon figurát ábrázol, nyakában rózsafüzérrel. Ébenfa, lakk, kagyló, kő és elefántcsont berakásokkal.
Jelzett: Ryūkei. Japán (Edo), 19. század közepe. M: 2,5 cm. Ltsz.: 4462. Proveniencia: Bischitz Gyula ajándéka
© Szépművészet Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum. Fotó: Balázs Ferenc

Bécsben is élt. Sokoldalúan művelt ember volt: mérnök, vállalkozó, hegedűművész, mecénás, maga is festmények és főként japán kisplasztikai tárgyak gyűjtője. Számos tárgyat adományozott a Hopp Ferenc múzeumnak, és az igazgató Takács Zoltánnal is közeli barátságban állt. Takács a róla írt nekrológiájában a következőképpen írja le a Bischitz-netsukék megmentésének történetét: „nagyreszt az ő közbenjárásának köszönhető, hogy nagybátyja, dr. Bischitz Gyula a keletázsiai múzeumunknak ajándékozta legszebb japán kisplasztikai tárgyait.”²⁷

c) Festménygyűjtemény

- ¶ Bischitz Gyula főként magyar és osztrák olajfestményeket gyűjtött, de németalföldi, olasz és spanyol alkotásokat is vásárolt. Nem mennyiségi, hanem minőségi elv alapján gyarapította a képeket: „Nem sok, de csupa kvalitásos képe volt” – miként Géber Antal megállapította.²⁸ A válogatást konzervatív ízlésvilága határozta meg: a szecesszió és az avantgárd irányzatok, köztük az expresszionizmus már nem fértek bele művészeti kánonjába.
- ¶ A németalföldi művészetet ismeretlen festők olajfestményei reprezentálták: egy 17. századi holland *Tájkép tehennel*, Cornelis van Poelenburgh iskolájából egy *Faun és nimfa* és egy Frans van Mieris modorában festett *Zsuzsanna és a két öreg*.²⁹ Az itáliai művek közül mindössze egy 18. sz. eleji felső-itáliai festő *Jób és barátai* című képéről, a spanyolok közül pedig egy 18. századi *Nő kasztanyettával* című képről tudunk.³⁰
- ¶ A gyűjteményében szereplő legkorábbi magyar alkotó az Angliában működő magyar barokk festő, Bogdány Jakab (Jakob Bogdani). A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának igazgatója, a nemzetközi híru művészettörténész, Térey Gábor a Bogdány-gyűjtők között Bischitz nevét Nemes Marcell és Glück Frigyes mellett említi az 1910-es *Pester Lloyd*-beli írásában.³¹
- ¶ A festménygyűjtemény központi magja, a kortársak által is legtöbbször értékelt része a magyar és osztrák mesterműveket felvonultató sorozat. Bischitz Gyula igyekezett a kor legkiválóbb festőitől olyan alkotásokhoz hozzájutni, amelyek jellegzetes darabokként rálátást adnak az egész életműre vagy az oeuvre egy fontos részére. Gondos kiválasztás eredményeképpen kerültek be a magyar képek közül Munkácsy Mihály: *Parasztfiú feje / Gyerkőc*, Vázlat az *Ecce Homo*hoz és *Befordultam a kocsmába*, Lotz Károly: *Pomona*, id. Markó Károly: *Nymphák*, Mézőly Géza: *Tájkép fával / Borús táj*, *Szélmalom / Kunyhó szélmalommal*, *Tájkép fákkal és kunyhóval*, *Szántóföldi jelenet*, Deák-Ébner Lajos: *Parasztlány*, Szinyei Merse Pál: *Kentaur és faunok*, Bihari Sándor: *Fiú képe* és Böhm Pál: *Gémeskút* című

igyekezett a kor legkiválóbb festőitől olyan alkotásokhoz hozzájutni, amelyek jellegzetes darabokként rálátást adnak az egész életműre vagy az oeuvre egy fontos részére

A műtárgykollekciót megöröklő özvegy „a gyűjtemény számos darbját kereskedőknek eladogatta, jelentékeny részét azonban, a képekkel együtt, 1929-ben Bécsben Glückselignél, aukcióra bocsátotta.”

olajfestményei, illetve Zichy Mihály: *Női portré* miniatűrje és *Birkaúsztatás* című vízfestménye.³²

- ¶ A kollekció legismertebb darabja Anton Romako (1832–1889): *Tegetthoff tenger-nagy a lissai tengeri csatában* című, 86,5 × 47,5 cm méretű, fára festett olajfestménye volt. Témája az olasz egyesítési folyamatban – Wilhelm von Tegetthoff vezetésével – az osztrákok számára győzelemmel végződő, 1866. július 20-án, a dalmát partoknál Lissa (ma: Vis, Horvátország) szigetéért vívott tengeri csata. Az ütközet több mint 600 olasz áldozatot követelt, többségük az SMS *Erzherzog Ferdinand Max* osztrák hadihajó döfőorros rohamában halt meg háromperces haláltusában, miután léket kapott a *Re d'Italia*.³³ A kortársak által kevésbé értékelt történeti festmény fokozatosan vált kanonikus művé, mely a két hajó összeütközésének pillanatát szokatlanul modern látásmóddal, az expresszionizmust megelőlegezve ábrázolja.³⁴ Ennek a kifejezőmódnak köszönhetően gyakorolt nagy hatást a halála után egy évtizeddel felfedezett Romako a fiatal Oskar Kokoschkára.
- ¶ A jelenleg a bécsi Belvedere gyűjteményében található mű kalandos utat járt meg a 20. században. A kép IV. Károly osztrák császár és magyar király közvetlen tulajdonából került Bischitz Gyulához.³⁵ A festményt a Tanácsköztársaság alatt, az 1919-es műcsarnoki kiállításon tárták először széles közönség elé.³⁶ Az 1929-es bécsi Glückselig-árverésen a későbbi osztrák náciellenes ellenállás egyik vezetője, a dachauai koncentrációs tábort is megjárt Franz Sobek ügyvéd (1903–1975) vásárolta meg³⁷ 5100 schillingért.³⁸ 1936-ban Gustav Kaunders tulajdonába került a kép, aki 1955-ben eladta a Belvedere részére.³⁹
- ¶ Bischitz Gyula a gyűjteményében szemléletes válogatást adott az osztrák festészetéről Anton Romako: *Nő majommal* és *Paraszt napraforgók között*, Hans Markart: *Puttó és Férfiportré*, August von Pettenkofen: *Udvarrészlet*, Josef Kriehuber: *Reichenauai táj* és *Részlet a Práterből*, valamint Tina Blau: *Részlet a bécsi Belvedere-ből* című képeivel.⁴⁰
- ¶ Az európai szobrászat a fennmaradt összegző források alapján kevésbé került Bischitz figyelmének homlokterébe. Rendelkezett viszont egy 15. századi német mester *Szent Sebestyén* kőszobrával, amely szerepelt 1902-ben a Műcsarnokban – az Elischer Gyula által – rendezett Budapesti Orvosszövetség műkiállításán.⁴¹

A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM RÉSZÉRE ADOMÁNYOZOTT
ITÁLIAI VÁZLATKÖNYV

a Grafikai
Gyűjteményt mégis
gyarapította egy
páratlan értékű
műtárggyal,
a 15. századi,
kvalitásos kecskebőr
pergamen anyagú,
állatábrázolásokat
tartalmazó itáliai
vázlatkönyvvel

¶ A Szépművészeti Múzeum részére Bischitz – a halálát követően a felesége által szervezett aukció miatt – nem adományozott festményeket, de a Grafikai Gyűjteményt mégis gyarapította egy páratlan értékű műtárggyal, a 15. századi, kvalitásos kecskebőr pergamen anyagú, állatábrázolásokat tartalmazó itáliai vázlatkönyvvel. Kárpáti Zoltán a következőképpen összegezte a reneszánsz alkotás jelentőségét: „A quattrocento Firenzében népszerű állat mintakönyveknek nem sok emléke maradt. (...) A Louvre Rothschild Gyűjteményének állat mintakönyve, a számos gyűjtemény rajzaiból rekonstruált Uccello műhely mintalap kollekcója és az ugyancsak szétszóródott Gozzoli műhelyrajzok mellett, mindössze néhány, szórványosan felbukkanó, különálló állat mintalap ismert. (...) A harminckét oldalas, kizárólag állatrajzokat tartalmazó kis füzet nemcsak a kuriozitása okán tarthat számot az érdeklődésre, hanem azért is, mert a firenzei quattrocento állatmotívumok ma ismert leggazdagabb gyűjteménye.”⁴²

a) Bischitz Gyula adományozása 1918-ban

¶ Az itáliai vázlatkönyv provenienciája sajnos nem követhető nyomon: nincsen dokumentum arról, hogyan került Bischitz tulajdonába.⁴³ A firenzei mintakönyvet a legutóbbi időig mint az ún. lombard vázlatkönyvet tartották számon. Bischitz is így adományozta 1918. június 18-án, mint – a Szépművészeti Múzeum szakvéleménye által megerősítve – egy 1450 körüli ismeretlen felső-itáliai művész 32 oldalas, 14,7 × 9,5 cm méretű, ecsetrajzokat tartalmazó füzetét. A gyűjtemény számára nagy jelentőségű volt a hiánypótló, 15. századi itáliai rajzművészetet reprezentáló mű megszerzése. A Grafikai Osztály az 1918-482 leltári számot adta az akkor 40 ezer korona értékre becsült mintakönyvnek. A Szépművészeti Múzeum igazgatója, Petrovics Elek a következő köszönő sorokat intézte Bischitz Gyulához:

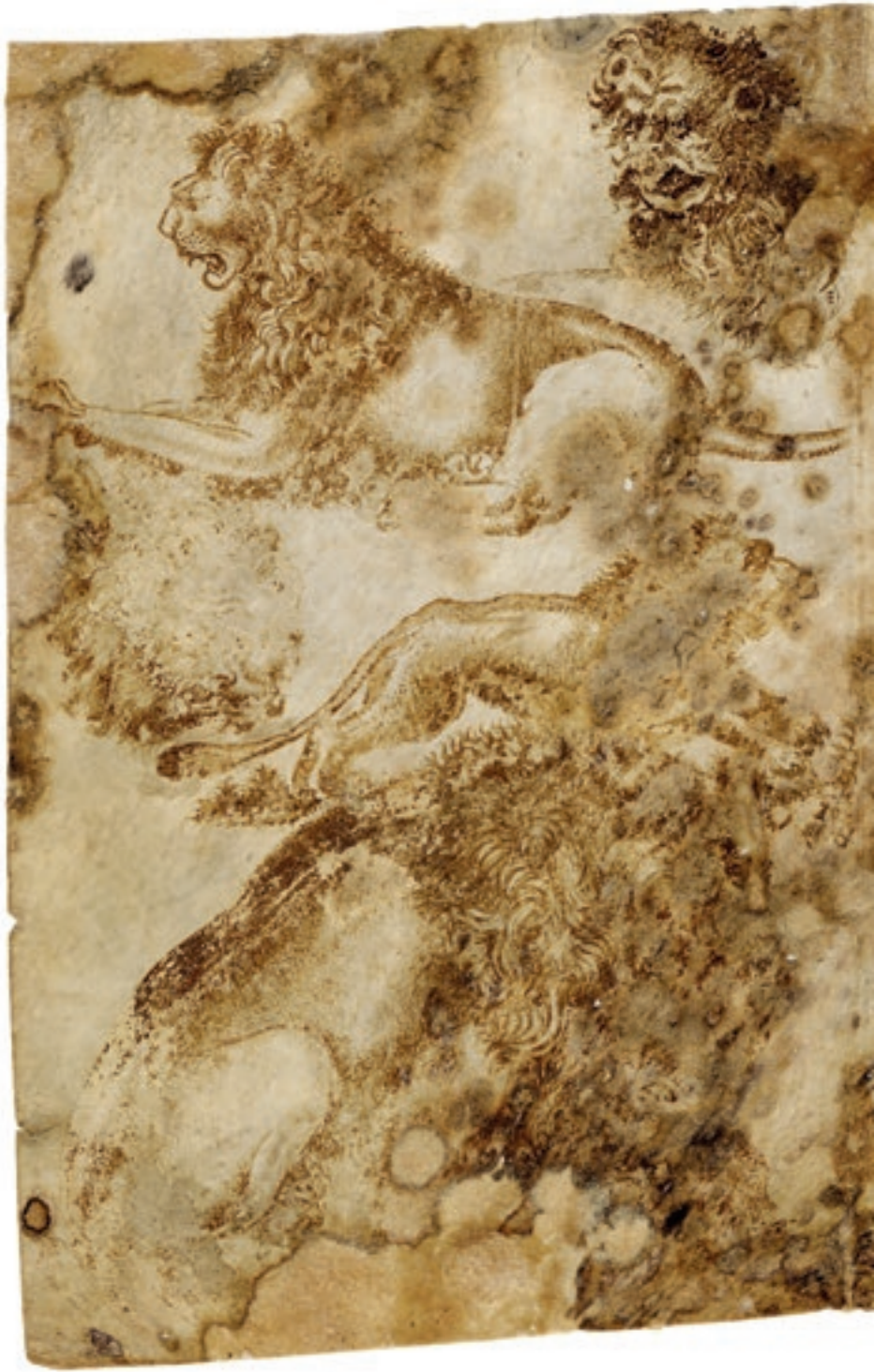
A kortársak által kevésbé értékelt történeti festmény fokozatosan vált kanonikus művé, mely a két hajó összeütközésének pillanatát szokatlanul modern látásmóddal, az expresszionizmust megelőlegezve ábrázolja.

15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

„Igen tisztelt Uram!

Fogadja kérem meleg köszönetemet azért a XV. sz.-i felsőolaszországi vázlatkönyvért, melyet a vezetésem alatt álló intézetnek ajándékozott. Ezzel a maga nemében rendkívül ritka mintakönyvtípussal egyben egyik érzékeny hiányát is pótolta rajzgyűjteményünknek, mely XV. sz.-i olasz művekben meglehetősen szegény. Őszinte hálaival köszönöm még egyszer az ajándékot és kérem, tartsa meg a Múzeumunkkal szemben tanúsított jóindulatot továbbra is.

Kiváló tisztelettel:

P. E.

1918. jún. 18.”⁴⁴

b) A vázlatkönyv – mint a 15–16. századi itáliai rajzművészet jelentős dokumentuma

a művészek
segédletként
használták
a rajzaikat
a természetben nem
látható egzotikus
állatok vagy
képzeletbeli lények
kidolgozásához

¶ A korabeli művészi intencióknak megfelelően nem végleges műalkotásoknak szánt ún. mintakönyvek sajátos műfajt képviselnek: a művészek segédletként használták a rajzaikat a természetben nem látható egzotikus állatok vagy képzeletbeli lények kidolgozásához. Többségükben egyszerű körvonalas ábrákat tartalmaztak a vázlatkönyvek, de Lombardiában és Toscanában egy sajátos formájuk alakult ki – a festők mellett kódexfestőműhelyek miniatúrafestői és rézmetszők számára is – emberi figurák, állatok és növények aprólékosan kidolgozott, kalligrafikus vonalvezetésű rajzaival.⁴⁵ A mintakönyveket az 1470-es évektől a nagyságrendekkel kevésbé költséges és a tömeges sokszorosításra alkalmasabb metszetmintaalapok (köztük jellemző műfajként az állatmintaalapok) idővel kiszorították a használatból.⁴⁶

nem lombard
munka, hanem
firenzei,
és a késő-
quattrocento
terméke

¶ A Szépművészeti Múzeum itáliai mintakönyvét 1973-ban elsőként tudományosan elemző Zentai Loránd mutatott rá, hogy nem lombard munka, hanem firenzei, és a késő-quattrocento terméke. A Leonardo előtti itáliai állatábrázolással kapcsolatban a régebbi szakirodalom – átfogó elemzés hiányában – az összes fennmaradt művet a lombard iskolának tulajdonította, mígnem a Louvre állatvázlatkönyvéről Robert W. Scheller az 1960-as években bizonyította a firenzei eredetet. Ez adott ösztönzést Bernhard Degenhart és Annegrit Schmitt kutatásának, akik tudományosan feldolgozták a firenzei kora-quattrocento állatmintakönyv tradícióját. Zentai ennek tükrében analizálta részletesen a vázlatkönyvet, amely a tézise szerint kódexminiatúra-festők és rézmetszők részére készülhetett. A füzet lapjain az eurázsiai-afrikai fauna ismert állatai

és keveréklények (főnix, szfinx, unikornis) rajzai láthatók. Az egész alakos figurák mellett állatfejek, kisebb jelenetek és néhány heraldikus motívum is megjelenik.

¶ Zentai Loránd megállapította, az üresen hagyott, egyszerű borítójú mintakönyvben két élesen elkülöníthető stílus figyelhető meg: a 15. század második felében keletkezett zárt körvonalú tollrajzok (szürkés tónusai tintával és finom lavírozással) és a 15. század első harmadára datálható oldott, briliáns technikával készített ecsetrajzok (egységes tónusú, sárgásbarna tintával) váltják egymást.⁴⁷

¶ Kárpáti Zoltán a kodikológia perspektívájából kiinduló 2004-es tanulmányában elveti, hogy a vázlatkönyv kódexfestő műhelyben készült volna. Nem egyértelműsíti a kódexminiatura-festők és rézmetszők célközönségét sem. Álláspontja szerint éppúgy készülhetett festők részére is, akik „a kisméretű rajzokat... tetszés szerint nagyíthatták a kívánt méretre, aszerint hogy freskóhoz, táblaképhez vagy miniatúrához használták”. A mintakönyv két irányzatot képviselő rajzainak specifikumait is tovább árnyalja a szerző. A két stílusra osztható, koromtintával, azaz biszterrel készült, átrajzolásokat nélkülöző „érzékenyen modellált, monokróm tollrajzok” más-más árnyalatú tintával készültek.

¶ A 15. század második felének – több kéztől, de azonos sötétebb, feketésbarna biszterrel készített – tollrajzai egy műhelyből származnak, amely valószínűleg szoros kapcsolatban állhatott a korai firenzei rézmetszőkkel. A zárt kontúrvonal „sűrűn egymás mellett futtatott, apró párhuzamos vonalakkal, halványabb tónusú tintával” van lavírozva, és ez a „halványan lavírozott tollrajzokat utánzó, párhuzamos vonalakkal árnyékol” ún. *fine manner* a korai firenzei rézmetszők egyik jellemző stílusa. A 16. század első harmadának régies motívumokat használó, de „a toll energikus használata, a pergament szinte karcoló, erőteljes modellálás” révén egyéni karakterrel bíró, határozott művészegyeniségre valló rajzai egyetlen mester munkái. Az alkotó talán rézmetsző vagy kelengyeládákat díszítő cassonefestő lehetett, aki „a világosabb, sárgásbarna tintarajzokat határozott tollvonásokkal egységes árnyalatú tintával modellálta”. Az általa készített „oldottabb stílusú rajzok sziluettje is zárt, biztosan megrajzolt”: „a sűrűn egymás mellett sorakozó, a térbeli formákat követő, azonos tónusú, érintésnyi tollvonások teremtik meg a formák plaszticitását”.

¶ A fűzésből megállapítható, az eredetileg 32 oldalas, nyolc félbehajtott pergamenlapból, bifólióból álló vázlatkönyv úgy jött létre, hogy az első műhely öt bifóliós ívfűzetét a későbbi mester megtoldotta három bifólióval. Miután telerajzolta a fűzetet, az első műhely rajzai közötti üres helyeket is megtöltötte. A zsúfoltság ellenére sem bontotta meg teljesen azt a szerkezetet, hogy „az egyes állatfajták, motívumok többnyire kisebb csoportokat alkotnak”.⁴⁸

tollrajzai egy műhelyből származnak, amely valószínűleg szoros kapcsolatban állhatott a korai firenzei rézmetszőkkel

az alkotó talán rézmetsző vagy kelengyeládákat díszítő cassonefestő lehetett

miután telerajzolta a fűzetet, az első műhely rajzai közötti üres helyeket is megtöltötte

15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

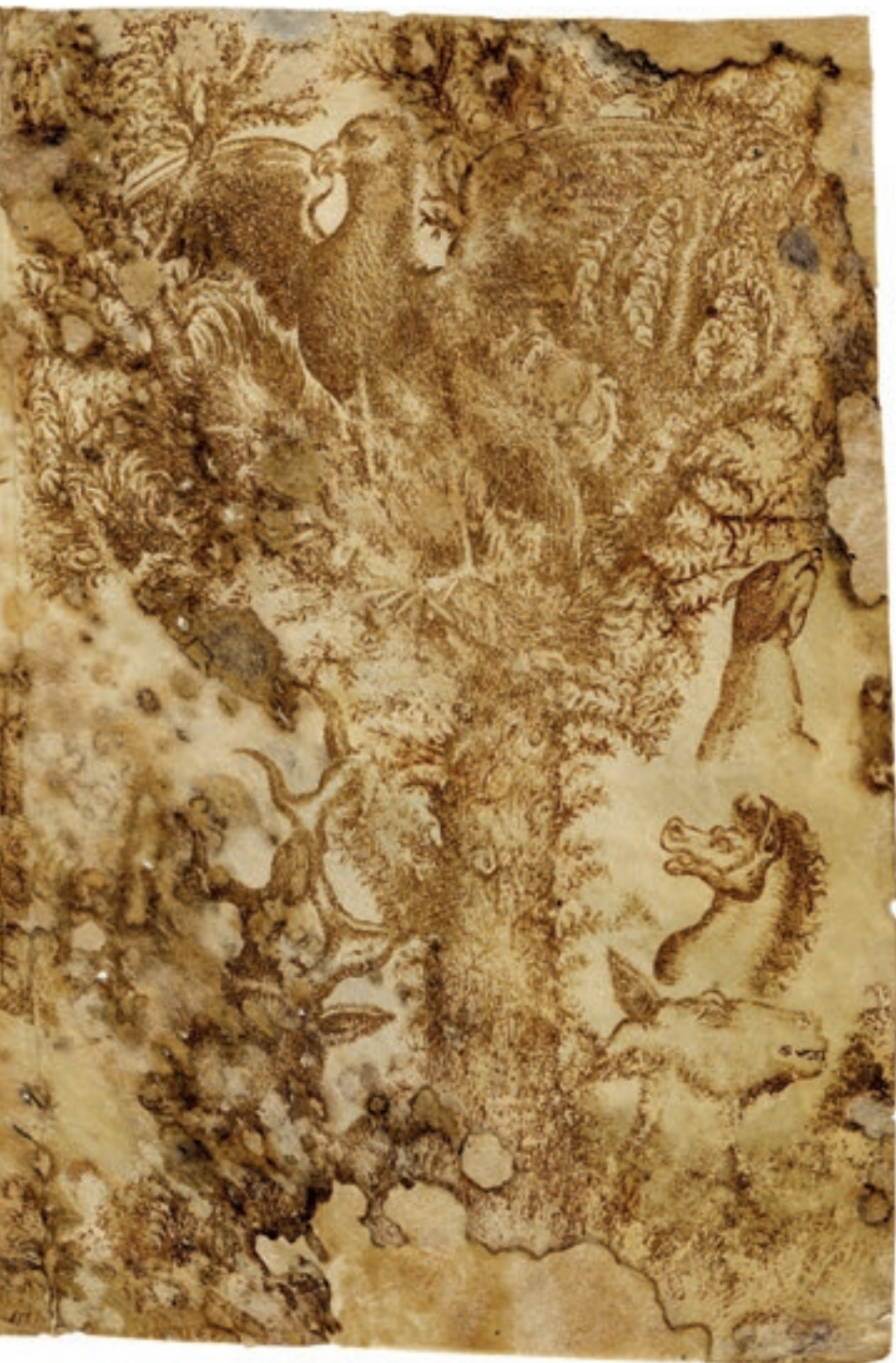
15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

c) A mintakönyv pusztulása és restaurálása

a mintakönyvet
véltetően már
a gyűjteménybe
kerülése előtt
nedvesség
érte, az oldalai
felhullámosodtak,
a pergamenlapok
penészedni
kezdtek, a felületük
nagy részét
elpusztították
a gombák

¶ Az évszázadok viharának kitett mintakönyv már az adományozáskor is restaurálásra szorulhatott: „A mintakönyvet vélhetően már a gyűjteménybe kerülése előtt nedvesség érte, az oldalai felhullámosodtak, a pergamenlapok penészedni kezdtek, a felületük nagy részét elpusztították a gombák szerkezete is megbomlott.”⁴⁹ Ennek ellenére évtizedekig nem került sor érdemleges beavatkozásra, pedig a Szépművészeti Múzeumban, a Grafikai Osztály tárlatain pár alkalommal be is mutatták: 1922-ben a *Régi és modern rajzok*, 1960-ban a *Velencei és egyéb észak-itáliai rajzok* és 1966-ban a *Velencei és egyéb észak-itáliai rajzok* című kiállításokon.

¶ 1973-ban már nem sok kellett ahhoz, hogy teljesen elpusztuljon: „Állapota erősen rongált, penészgombák a lapok tetemes részét elpusztították” – figyelmeztetett aggódva Zentai Loránd.⁵⁰ A Szépművészeti Múzeum az ország nemzetközileg is legelismertebbnek számító grafikai- és papírrestaurátorát, a Magyar Országos Levéltár munkatársát, Hasznos Zsigmondné Szöllös Ilonát kérte fel a mintakönyv megmentésére. A Németországban tanult Hasznosné a magyar grafikai restaurálás fellegrárává tette az Országos Levéltár restaurátor-műhelyét, és olyan mesterek grafikáit mentette meg az utókor számára, mint Csontváry Kosztka Tivadar, Dési Huber István, Egry József, Kassák Lajos, Kmetty János, Uitz Béla és Vajda Lajos. Szakmai tudását mutatja, hogy az 1966-os firenzei árvízvet követően felkérték a megkárosodott könyvek, iratok és grafikai művek rendbehozatalára, amely munkájáért magas olasz állami kitüntetésben is részesült.⁵¹

¶ Az itáliai vázlatkönyvet Hasznosné azonban egészségügyi okok miatt nem restaurálhatta: „A lombard vázlatkönyv letisztítása Hasznosné betegsége miatt elmaradt. Az osztály szükségesnek tartja, hogy a munka elvégzése előtt Gold bécsi restaurátor véleményét is kikérje” – foglalja össze röviden a Szépművészeti Múzeum 1972-es éves jelentése.⁵² Az 1973-as jelentés már arról számolt be, hogy a bécsi H. Gold talált egy ideiglenes megoldást a pergamenlapok szétszedésével: „Az ún. lombard vázlatkönyv pusztulástól való megmentése érdekében a Művelődésügyi Minisztérium engedélyével meghívtuk H. Gold bécsi restaurátort, akinek javaslatára a vázlatkönyvet szétszedtük és laponként szitán tároljuk, hogy a fertőzés tovább terjedését legalábbis lassítsuk. Aktív beavatkozásról egyelőre nem történt intézkedés.”⁵³

¶ A végleges restaurálást 1996-ban és 1997-ben végezte el a Szépművészeti Múzeum grafikai restaurátora, Gajdó Gyula, aki ezzel a munkájával diplomázott a Magyar Képzőművészeti Főiskola Tárgyrestaurátor Szakán. Az addig laponként,

zárt dobozban tartott mintakönyv restaurálásának az teremtette meg a feltételt, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban lehetővé vált a pergamenöntés.⁵⁴ A helyreállítás során – miként Kárpáti Zoltán rámutat – „szűnt meg végérvényesen a mintakönyv eredeti, füzetszerű jellege. (...) A restaurálás célja az volt, hogy a mintakönyv a pergamenpótlásokat követően különálló lapokként legyen kiállítható.”

- ¶ Gajdó Gyula a pergamen hiányosságait javította ki: „a penészgomba ütötte lyukakat és lapszéli sérüléseket pergamenpéppel öntötte ki, a rajzi hiányok nem kerültek kiegészítésre.”⁵⁵ A restaurátor a következőképpen foglalta össze az elért eredményeket: „A pergamenöntéshez szükséges pergamenpépet az Országos Széchényi Könyvtár restaurátor-műhelyében kikísérletezett recept alapján készítettem el. A pergamenport is náluk készítettem el új, vastag pergamenhulladékból. A lapokon lévő színes bomlástermékek víz hatására erősen sötétedtek, ezért a félszáraz pergamenöntési módszert választottam. (...) A kiegészítések felragasztása a meggyengült széleket is megerősítette. A hullámosodást préseléssel és nehezítéssel sikerült csökkenteni. Így a mechanikai sérülések lehetőségére csökkent. A pergamen érzékenysége miatt olyan klimatizált tárolóeszköz is készült hozzá, amelyben a tárgy kiállítható annak kiemelése nélkül.”⁵⁶
- ¶ A restaurálással sikerült az utókor számára megmenteni ezt a kivételes műtárgyat, amely felidézí egykori adományozója, Bischitz Gyula alakját és – gyűjteményének hagyományozásával – a magyar állami múzeumok gyarapítását szolgáló, meghíúsított végakarátát is.

Jegyzetek

- [1] *Meghalt egy külön pesti milliárdos, aki egyedül akart lenni a temetésén is.* *Huszdik Század.* 1927. augusztus: huszadikszazad.hu/1927-augusztus/bulvar/meghalt-egy-kulonc-pesti-milliardos-aki-egyedul-akart-lenni-a-temetesen-is.
- [2] Gergely Anna: *Adalékok Hevesy György családtörténetéhez. Fizikai Szemle* 1999/7. 267. és fizikaiszemle.hu/archivum/fsz9907/gergely.html.
- [3] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5; Szépművészeti Múzeum Irattár 473/1918.
- [4] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [5] *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása.* Bp., Múcsarnok, 1919. 26., 48., 52–53., 55–57., 69. és 95.
- [6] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [7] Géber Antal: *Magyar gyűjtők.* Kézirat, szerk. Tóth Melinda. 1970. 5859.
- [8] Friss Antal (a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem honlapján [lfe.hu]).
- [9] *Lásd 1. ljt.*

- [10] Dr. Bischitz Gyula. *A Műgyűjtő*. I. évf. 1. sz., 1927, 13.
- [11] Géber Antal i. m. 58–59.
- [12] Porzellensammlung, Gemälde: Dr. Julius Bischitz, Budapest und Porzellan aus süddeutschem Besitz. Wien, 1929, Auktionshaus für Altertümer Glückselig & Wärndorfer.
- [13] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [14] *Néhai Bischitz Gyula dr. porcelánplasztikai gyűjteményének kiállítása*. Budapest, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1928.
- [15] Géber Antal i. m. 58–59.
- [16] *Néhai Bischitz Gyula dr. porcelánplasztikai gyűjteményének kiállítása*. Budapest, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1928. /Előszó: 3–4./; Géber Antal i. m. 58–59.
- [17] *Néhai Bischitz Gyula dr. porcelánplasztikai gyűjteményének kiállítása*. Budapest, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1928.
- [18] *Lásd 1. lj.*
- [19] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [20] Moró Lajos: *Mi a netsuké?* In: *Artmagazin*. 2. II. évf., 2004/1. 24.
- [21] Felvinci Takács Zoltán: *A Távol-Kelet művészete nálunk II. Művészet*. 1915. XIV. évf. 3. sz. 168–181.
- [22] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [23] Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Ltsz. 4450-4470.
- [24] Szépművészeti Múzeum Irattár 114/1927 és 596/1927 (az iratok nincsenek meg, csak az 1927-es iktató- és mutatókönyvekben vannak dokumentálva).
- [25] Géber Antal i. m. 58–59.
- [26] Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Ltsz. 4454. és Ltsz. 4455.
- [27] Felvinczi Takács Zoltán: *Neumann Lajos. A Műgyűjtő*. III. évf. 3. sz., 1929, 81.
- [28] Géber Antal i. m. 58–59.
- [29] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5.
- [30] *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása*. Bp., Múcsarnok, 1919. 26.
- [31] Térey Gábor (Gabriel von Térey): *Jakob Bogdán. Pester Lloyd*. 57. Sammstag, 5. Marz, 1910. Nr. 54.; H. Takács Marianna: *Néhány adalék Bogdány Jakab és Stranover Tóbiás angliai működéséhez. Művészettörténeti Értesítő*. XXVII. évf. 1988/1–2. sz. 194–202. (194.).
- [32] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5; *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása*. Bp., Múcsarnok, 1919. 48., 53. és 69.
- [33] Veperdi András: *A lissai tengeri ütközet 1866. július 20-án. Hajózástörténeti Közlemények*. 2007/3. kriegsmarine.hu/hk/va00703.html.
- [34] belvedere.at/bel_de/ausstellung/anton_romako_-_tegetthoff_in_der_seeschlacht_bei_lissa – Anton Romako - Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa. Meisterwerke im Fokus. 29. April 2010 bis 25. Juli 2010.

- [35] <https://digital.belvedere.at/objects/3783/tegetthoff-in-der-seeschlacht-bei-lissa-i;jsessionid=CBCCC9D401D5ACC828AA8C9F10940711?ctx=fb5aefaf-b92e-42b4-822c-b3ec38dcf-4af&idx=43> – Anton Romako: Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa I. Inventarummer: 5032.
- [36] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5; *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása.* Bp., Múcsarnok, 1919. 57.
- [37] *Lásd 35. lj.*
- [38] Géber Antal i. m. 58–59.
- [39] *Lásd 35. lj.*
- [40] Szépművészeti Múzeum Irattár MTB 5; *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása.* Bp., Múcsarnok, 1919. 52. és 56.
- [41] Géber Antal i. m. 58–59.
- [42] Kárpáti Zoltán: *The Budapest Animal model-book. Codicological analysis and reconstruction / A budapesti állat mintakönyv. Kodikológiai vizsgálat és rekonstrukció.* In: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 100. 2004. 79–117., 193–209.
- [43] Zentai Loránd: *Un livre de patrons d’animaux florentin au Musée des Beaux-Arts / Egy firenzei állat-mintakönyv a Szépművészeti Múzeumban.* In: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 40. 1973. 25–39., 113–119.; Kárpáti Zoltán i. m.; Gajdó Gyula: *A lombard vázlatkönyv. Egy XVI. századi pergamen miniatúrafestő mintakönyv restaurálása. Műtárgyvédelem.* 1997/26. 127–132.
- [44] Szépművészeti Múzeum Irattár 473/1918.
- [45] Gajdó Gyula i. m.
- [46] Kárpáti Zoltán i. m.
- [47] Zentai Loránd i. m.
- [48] Kárpáti Zoltán i. m.
- [49] Kárpáti Zoltán i. m.
- [50] Zentai Loránd i. m.
- [51] arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/h-75B54/hasznosne-szollos-ilona-szollos-ilona-75C89/ – Hasznos Zsigmondné Szöllös Ilona (Magyar Életrajzi Lexikon); Kozák Gyula: *Vajda Júlia – Vajdáért (II)* 1941–1982/86. *Holmi*, 2012. 24. évf. 9. sz. 1106–1114. és holmi.org/2012/09/kozak-gyula-vajda-julia-%E2%80%93-vajdaert-ii.
- [52] Szépművészeti Múzeum Irattár 1108/1972.
- [53] Szépművészeti Múzeum Irattár 1092/1973.
- [54] Gajdó Gyula i. m.
- [55] Kárpáti Zoltán i. m.
- [56] Gajdó Gyula i. m.

